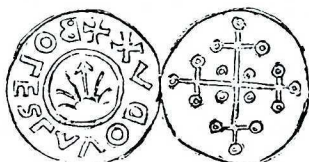

JERZY PINIŃSKI*

TRZECI EGZEMPLARZ MONETY BOLESŁAWA CHROBREGO Z PRZEDSTAWIENIEM STRZAŁY

W 1997 r. ukazał się artykuł pióra S. Suchodolskiego, w którym opublikował on monetę Bolesława Chrobrego pochodzącą ze skarbu znalezionej w 1991 lub 1992 r. w Kaliszu lub jego okolicy¹. Należy ona do typu publikowanego już przez K. Stronczyńskiego w 1847 r., w rozdziale obejmującym monety piastowskie ze zbioru T. Wolańskiego, jako denar Bolesława Chrobrego (ryc. 1)². Moneta Wolańskiego była jedynym znanym egzemplarzem należącym do tego typu, sprzedanym do zbioru Uniwersytetu Warszawskiego, który według przypuszczeń zaginął po zarekwirowaniu kolekcji i przewiezieniu jej do Petersburga w 1832 r. Żaden z piszących o tej monecie autorów już jej nie widział.

Ryc. 1. Denar Bolesława Chrobrego z kolekcji Tadeusza Wolańskiego (1847 r.)

Ten sam rysunek co w publikacji zbioru Wolańskiego został zamieszczony przez Stronczyńskiego przy jego „Opisaniu typów piastowskich porządkiem chronologicznym”³. Sprzeczne ze sobą i z rysunkiem są natomiast opisy monety. Wyobrażenia awersu, otoczonego obwódką liniową, pomimo tego, że na rysunku jest ono bardzo dokładne, Wolański nie umiał zinterpretować. Otaczający je wsteczny napis podany zo-

* Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi.

¹ S. Suchodolski, *Tadeusza Wolańskiego zwycięstwo z za grobu, czyli nowy typ denara Bolesława Chrobrego*, [w:] *Archeologia i starożytność*, Łódź 1997, s. 265–273.

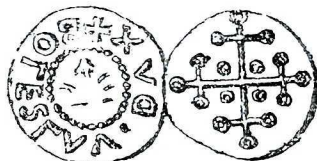
² *Spis monet piastowskich znajdujących się w zbiorze Tadeusza Wolańskiego*, [w:] K. Stronczyński, *Pieniądze Piastów. Od czasów najdawniejszych do roku 1300*, Warszawa 1847, nr 63 na s. 8 *Spisu*.

³ Stronczyński, *o.c.*, typ 6 na s. 250–251.

stał w opisie w formie +BOLESLAVSDVX, co powtórzono w tekście poniżej, gdy na rysunku widnieje +BOLESLAVODVX.

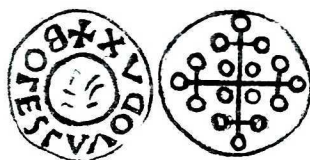
Na rewersie oprócz krzyża nazwanego patriarchalnym widział Wolański „ślad wytartych liter”. Stronczyński interpretował rysunek inaczej. W wyobrażeniu awersu widział on „coś na kształt kwiatu”. Zapewne za kwiat wziął autor centralnie umieszczoną strzałę. Napis dookoły opisuje w formie +BOESLAV.O. DVX, do czego nie upoważnił go rysunek awersu, na którym nie ma kropek obok O. Przy opisie rewersu Stronczyński z kolei nie wspomina o wytartych literach.

W swojej podstawowej pracy „Dawne monety polskie dynastji Piastów i Jagiellonów” publikuje Stronczyński nieco inny rysunek tej monety (ryc. 2)⁴. Wizerunek z awersu jest niezbyt wyraźny, widać na nim grot strzały i końce gałązek krzaka. Rysunek ten otacza obwódka perełkowa. Napis otokowy ma formę +BOESLAV.DVX. Tym razem autor jest jeszcze mniej pewny tego co przedstawia wyobrażenie — „coś na kształt kwiatu, może popiersie”. Napis otokowy w opisie z kolei brzmi +BOESLAVO DVX. W opisie rewersu Stronczyński zdecydowanie pisze, że „napisu niema”.

Ryc. 2. Denar Bolesława Chrobrego wg K. Stronczyńskiego (1884 r.)

Różnice w rysunkach tłumaczy zapewne tekst Stronczyńskiego: „Znajdował się ten pieniążek w zbiorze monet niegdy Tadeusza Wolańskiego Warszawskiemu Uniwersytetowi ustąpionych, figurę zaś onego zamieścił pierwotny właściciel na jednej z tablic przygotowanych do zamieszczonego przez siebie numizmatycznego dzieła, którego wydanie zasła u nas w r. 1830 i 1831 wypadki udaremniły” i w przypisie: „Kilka z takich tablic posiadał P. Ignacy Zagórski z których też rysunek powyższej monety przekopijowałem — Tablice te są dziś w moim zbiorze”. Prawdopodobnie rysunki zamieszczone w „Pieniążkach Piastów” pochodzą bezpośrednio z tablic Zagórskiego, a opublikowane w „Dawnych monetach” to niedokładne przerysy Stronczyńskiego.

Ryc. 3. Denar Bolesława Chrobrego wg M. Gumowskiego (1939 r.)

Marian Gumowski w swoim podręczniku monety tej w ogóle nie zamieszcza⁵, a przecież Bolesławowi Chrobremu przypisuje aż 19 typów. Trudno dzisiaj powiedzieć

⁴ Te n ż e, *Dawne monety polskie dynastji Piastów i Jagiellonów*, cz. II, Piotrków 1884, s. 20.

⁵ M. G u m o w s k i, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914.

czy było to przeoczenie, czy autor uznał monetę tę za nieautentyczną. Gumowski publikuje ją natomiast w swojej pracy o monetach polskich X i XI w. (ryc. 3)⁶. Rysunek tam zamieszczony jest kompilacją ilustracji Stronczyńskiego. Rewers jest wiernie prze-rysowany z jego późniejszej pracy, podobnie jak rysunek awersu. Natomiast napis otokowy wraz z wewnętrzną obwódką został skopiowany z „Pieniądzy Piastów”. Napis autor interpretuje jako BOLESLAV DVX przedzielony kółkiem.

Autentyczność tej monety poddaje Gumowski w wątpliwość, zalicza ją jednak do monet Bolesława Chrobrego postulując, że należy „czekać na świeże wykopalisko z tym denarem”. Podaje też, że drugi egzemplarz, jednostronny, ze stemplem rewersu przedstawiającym krzyż, znalazł się w skarbie ze Starczanowa w województwie wielkopolskim. Egzemplarz ten miał przejść do zbiorów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, lecz autor go tam nie znalazł. Poza wymienioną uwagę nie ma nigdzie wzmianki o znalezieniu w Starczanowie takiej monety. Był tam natomiast adulteryn Bolesława Chrobrego, naśladowujący denary Ottona i Adelajdy, który trafił do kolekcji Zygmunta Zakrzewskiego. W zbiorze Muzeum Narodowego w Szczecinie znajduje się jednostronna moneta ze stemplem rewersu omawianego typu (ryc. 4). Nie jest to zapewne moneta oryginalna i z tą świadomością została zakupiona od M. Gumowskiego w 1970 r.

Ryc. 4. Moneta w zbiorze Muzeum Narodowego w Szczecinie (ø 21,4 mm; 0,79 g).
Fot. G. Solecki

Zygmunt Zakrzewski w pracy o pierwszych monetach polskich o omawianym typie monet w ogóle nie wspomina⁷. Wprawdzie praca ta ukazała się kilkanaście lat po „Corpus nummorum Poloniae”, ale napisana została jeszcze przed II wojną światową i Zakrzewski uwag Gumowskiego dotyczących monety Wolańskiego zapewne nie znał. Monetę tę pominął również Gumowski w niemieckiej wersji podręcznika numizmatyki polskiej opublikowanej w 1960 r.⁸ Możliwe, że było to wynikiem pominięcia tej monety w pierwotnej wersji podręcznika, autor dokonując korekt mógł ją automatycznie opuścić.

S. Suchodolski w swoim podstawowym dziele o pierwszych monetach polskich uznał monetę tę za niewątpliwie fałszywą⁹, powołując się na egzemplarz zachowany w zbiorze T. Kałkowskiego. Najprawdopodobniej była to kopia kolekcjonerska, wykonana na podstawie ryciny. W związku z tym w późniejszych katalogach E. Kopickego¹⁰ i J. Szwa-

⁶ M. Gumowski, *Corpus nummorum Poloniae*, Kraków 1939, s. 50.

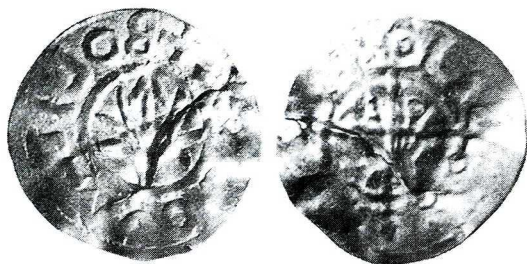
⁷ Z. Zakrzewski, *Pierwsza moneta polska*, *Slavia Antiqua*, 5: 1954–1956, s. 184–254.

⁸ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz 1960.

⁹ S. Suchodolski, *Moneta polska w X/XI wieku*, WN XI, 1967, s. 124 n.

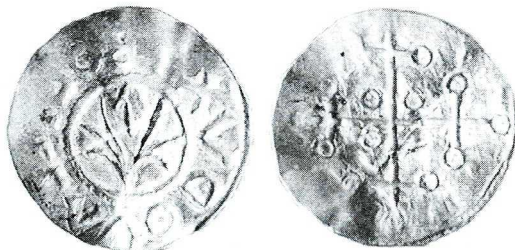
¹⁰ E. Kopiccki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych*, t. I, Warszawa 1974; tenże, *Skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, cz. 1, Warszawa 1990; tenże, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, Warszawa 1995.

grzyka¹¹ monety tego typu nie zostały uwzględnione. Tenże Stanisław Suchodolski przywrócił autentyczność omawianemu denarowi po zapoznaniu się z monetami pochodzącymi z wczesnośredniowiecznego skarbu z okolic Kalisza (ryc. 5). Jest on tam monetą datującą, a analiza znaleziska wskazuje na jego zakopanie około 1000 r.

Ryc. 5. Moneta Bolesława Chrobrego ze skarbu znalezionej w Kaliszu–Rajskowie; skala ok. 1,5:1. Muzeum Okręgowe w Kaliszu

Poza przywróceniem autentyczności temu denarowi drobiazgową analizą zachowanego egzemplarza przyniosła szereg dalszych ustaleń. Przede wszystkim zostało odczytane wyobrażenie awersu przedstawiające strzałę wystającą z krzaka lub wiązki sześciu symetrycznie ułożonych gałązek. Wątpliwości związane z niecodzienną formą imienia władcy rozwiewa odczyt +BOLIZLAVODVX, z zastrzeżeniem, że litera Z jest słabo zaznaczona. Wizerunek rewersu interpretuje autor dwojako — jako krzyż grecki o przekrzyżowanych końcach ramion względnie krzyż składający się z czterech mniejszych krzyży łacińskich połączonych dłuższymi ramionami. Rysunek awersu przebija na rewers, znacznie zmniejszając jego czytelność. Monetę wybito na bardzo cienkim, lecz stosunkowo dużym krążku, mierzącym 20,2 mm, a jej waga wynosiła zaledwie 0,6885 g.

Ryc. 6. Moneta Bolesława Chrobrego ze skarbu odkrytego w Garsku; skala 1,5:1. Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku

Podczas opracowywania w Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku skarbu monet i ozdób w Garska, pow. Człuchów, natrafiłem na trzecią monetę Bolesława Chrobrego ze strzałą (ryc. 6). Była ona tam określona przez archeologa, mgr Iwonę Kozerską,

¹¹ J. A. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław 1973; tenże, wyd. 2, Wrocław 1990.

autorkę informacji o skarbie z Garska¹², jako prawdopodobnie denar czeski Bolesława III. Skarb został znaleziony w 1983 r. przypadkowo podczas orki, bez żadnego widocznego pojemnika. Uratowano z niego 336 monet, w tym 272 całe oraz 14 fragmentów ozdób i złomu srebrnego o łącznej wadze 467 g. W jednej z kolekcji prywatnych znalazło się dalszych 27 monet. Nie jestem w stanie powiedzieć, ile obiektów zostało rozproszonych i nie ma do nich dostępu, należy jednak przypuszczać, m.in. na podstawie relacji osób, które usiłowały dotrzeć do skarbu i kontaktowały się ze znalazcą, że było ich dużo więcej. Skład uratowanej części skarbu jest bardzo podobny do składu zespołu z Kalisza. Był on następujący:

Państwo arabskie, dirhemy — 5 + 19;
Bizancjum, Jan I Tsimisces (969–976), miliarens — 1;
Anglia, Etelred II (978–1016), pensy, Canterbury i York, 979–985 r. — 2;
Francja, król Lotar i hrabia Herbert (967–983), denar, rejon Reims? — 1¹³;
Włochy, Otton II (973–983), denar, Pawia — 1;
Metz, biskup Adalbero I (929–964), denary, 936–964 r. — 3;
Kolonja, Otton III (983–1002), denary — 4;
Kolonja, denary, naśladownictwa — 3 + 2;
Deventer, król Otton III (983–996), denary — 2;
Fryzja, Otton I (936–973), denary, typ zimmobilizowany — 1 + 1;
Dortmund, król Otton III (983–996), denary — 2;
Dortmund, król Otton III (983–996), naśladownictwa — 1 denar i 1 obol;
Soest, król Otton III (983–996), denar — 1;
Magdeburg, król Otton III (983–996), denary — 3 + 1;
Quedlinburg, król Otton III (983–996), denar — 2;
rejon Harzu, Otton III i Adelajda (991–995), denary, typ zimmobilizowany — 148 + 15;
rejon Harzu, Otton III i Adelajda (991–995), obol, typ zimmobilizowany — 1;
rejon Harzu, Otton III i Adelajda (991–995), denary, typ zimmobilizowany, naśladownictwa — 3;
Erfurt, denar — 1;
Moguncja, Otton III (983–1002), denary — 7;
Moguncja, Otton III (983–1002), denary, naśladownictwa — 2;
Wormacja, denary — 2;
środkowa Nadrenia, denary, naśladownictwa z końca X w. — 1 i 1 prawdopodobne;
Würzburg, Otton III (983–1002), denar — 1;
Strasburg, biskup Erkambold (965–991), denar — 1;
Strasburg, biskup Widerold (991–999), denar — 1;
Strasburg, biskup Widerold (991–999), denary, 996–999 r. — 2
Bazylea, Konrad (937–999), denar — 1;
Augsburg, biskup Ludolf (989–996), denar — 1;
Szwabia? denar — 1;
Nabburg, książę Henryk II (985–995), denar — 1;
Ratyzbona, książę Henryk II (955–976), denar — 1;

---

¹² I. Kozerska, *Drugi wczesnośredniowieczny skarb srebrny z Garska, gm. Rzeczenica, woj. ślupskie*, Rocznik Ślupski, 1984, s. 145–151.

¹³ Monetę francuską i niemieckie określił Peter Ilisch z Münster.

Ratyzbona, książę Otton (976–982), denar — 1;
 Ratyzbona, książę Henryk II (985–995), denary — 12 i 2 prawdopodobnie;
 Bawaria, denar — 0 + 1;
 Bawaria, książę Henryk II (955–976), denar, naśladownictwo — 1;
 Niemcy, denar, naśladownictwo — 1;
 Czechy, Bolesław II (972/3–999), denary, Praga — 30 + 1;
 Jw., lecz obol — 1;
 Czechy, Bolesław II (972/3–999), denar, Wyszehrad — 1;
 Czechy, Emma, denary, Mielnik, 985–995 r. — 2;
 Czechy, Sobiesław Sławnikowicz, denary, Malin, 985–995 r. — 2;
 Czechy, Sobiesław Sławnikowicz, denar — 1;
 Czechy, denar, X w. — 1;
 Saksonia, denary krzyżowe, typ I, 2 poł. X w. — 27 + 10;
 Saksonia, obole krzyżowe, typ I, 2 poł. X w. — 2 + 1;
 Saksonia, denar krzyżowy, typ I, 2 poł. X w., naśladownictwo — 1;
 denary nieokreślone — 0 + 2.

W skarbie z Kalisza znajdowały się zarówno monety arabskie, czeskie, jak i niemieckie, na ogół podobnych typów jak w skarbie z Garska, w obu zespołach wystąpiły obole. Zarówno w skarbie z Kalisza, jak i z Garska podstawowym składnikiem są różne emisje denarów Ottona III i Adelajdy, w tym naśladowcze. Monety czeskie Bolesława II reprezentowane są głównie przez typ anglosaski, chociaż znajdują się tu też denary typu bawarskiego, mieczowego i bizantynizującego. Brak w zespole z Garska duńskich półbrakteatów licznie znalezionych w Kaliszu. Z kolei w tym ostatnim zespole brak monet bizantyjskich, francuskich, angielskich i włoskich. W skarbie z Garska wystąpiły one jednak w nielicznych egzemplarzach. Również monety nadreńskie, nie znalezione w Kaliszu, pojawiły się w Garsku w niewielkiej liczbie.

Monetę Bolesława Chrobrego wybito, podobnie jak w przypadku denara z Kalisza, na cienkim krążku, ale zapewne nieco grubszym, gdyż jest ona trochę mniejsza a równocześnie cięższa. Średnica jej wynosi 19 mm a waga 0,87 g. Obie strony monety są bardzo dobrze czytelne. Opis zbieżny jest z opisem podanym przez S. Suchodolskiego. Na awersie widoczny jest krzak składający się z 6 gałązek pośrodku którego umieszczono strzałę zwróconą grotem do góry; całość w liniowej obwódce. Napis jest wsteczny w wersji BOLIZLAVO DVX. Nie widać krzyżyka inicjalnego, widoczne są jedynie dolne części liter I oraz Z. Nie ma jednak wątpliwości, że nie są to litery ES. Nie ma poprzeczki, a nawet nie ma miejsca na nią przy literze I, natomiast dolna poprzeczka litery Z przechodzi pod kątem w początek pionowej części tej litery, a nie łagodnie jak w przypadku S. W literze O znajduje się punkt. Między O i D jest przerwa większa niż między innymi literami, chociaż podobna (nieco mniejsza przerwa) występuje między literami D i V. Widoczne są ślady obwódki zewnętrznej, zapewne perełkowej. Na rewersie znajduje się krzyż podobny do opisanego poprzednio — równoramienny, o ramionach przekrzyżowanych i zakończonych kółkami, które umieszczono również w kątach krzyża. Trzy kółka kończące ramiona krzyża nie są czytelne, nie widać również jednego kółka w jego kącie. Nie ma najmniejszej wątpliwości, że wszystkie 3 egzemplarze omawianego denara pochodzą z jednej pary stempli.

Analizę rysunku awersu przedstawił w cytowanej pracy S. Suchodolski. Nie jest jednoznaczna interpretacja napisu. Istnieją dwie możliwości przedstawione przez Sucho-

dolskiego. Albo w zamyśle tworzącego stempel miał on mieć formę *Bolizlaus dux*, imię władcy skrócono o ostatnią literę a O nie jest literą, lecz znakiem międzywyrazowym dzielącym słowa. Druga możliwość to forma *Bolizlavo dux*. Za pierwszym przypadkiem przemawia poprawnie gramatyczna forma tej wersji napisu i kropka umieszczona w O. Z kolei za drugą, błędną gramatycznie wersją świadczy wyraźna przerwa występująca pomiędzy słowami *Bolizlavo* a *dux*. Nieprawidłowości w napisach monet wczesnośredniowiecznych zdarzają się bardzo często, a na denarach Bolesława Chrobrego notorycznie. Spotykamy się w tym czasie także z punktami zaznaczonymi w literach O, np. na monetach Ottona III. Dlatego druga wersja napisu nie tylko nie jest wykluczona, ale wydaje się bardziej prawdopodobna.

Skarb z Garska, podobnie jak zespół z Kalisza, zakopany został około 1000 r. Dla tego ostatniego zespołu moneta Bolesława Chrobrego jest datująca na okres po 992 r. Skarb z Garska datują 2 denary biskupa Strasburga Widerolda. Widniejące na nich imię Ottona III z tytułem cesarskim wskazuje na to, że zakopano go po 996 r. Należy też zwrócić uwagę na bardzo liczne w obu skarbach denary Ottona III i Adelajdy bite po 991 r. Reprezentowane są one jedynie przez typy II–IV a nie ma najmłodszych typów V–VI i typu I (z głową), bitego po 995 r. Także brak wśród monet czeskich emisji Bolesława III i jego następców, a także innych monet niewątpliwie XI-wiecznych przemawia za tym, że oba skarby zakopano zapewne około 1000 r., najpóźniej na samym początku XI w. Są to najstarsze skarby, w których znaleziono monety polskie. Może więc denary ze strzałą to pierwsze monety polskie? Sugestię tę wysunął już w cytowanej pracy S. Suchodolski.

A THIRD SPECIMEN OF BOLESŁAW THE BRAVE'S COIN
WITH THE REPRESENTATION OF AN ARROW ON IT

(Summary)

In 1847 K. Stronczyński published a denarius from T. Wolański's collection which actually he had never had a chance to see. The representation of the obverse was not clear to him, around the rim there was a backward inscription +BOESLAVODVX. Upon the reverse there was a cross-armed cross with circles at the end of each arm. The author attributed the coin to the coinage of Bolesław the Brave (992–1025). The published specimen was lost. The authenticity of the coin began to raise suspicions of successive researchers; in the end it was regarded as counterfeit.

As late as 1997 S. Suchodolski discovered and published another specimen of the denarius in an early mediaeval hoard from the vicinity of Kalisz. This is the coin that dated the hoard, buried about 1000. It turned out that on the obverse there was an arrow sticking out of a bush or a bunch of symmetrically arranged twigs. The author interprets the representation of the reverse as a cross-armed Greek cross, or a cross consisting of four smaller Latin crosses linked with longer arms.

In the Museum of Central Pomerania in Słupsk I came across a third coin of Bolesław the Brave with an arrow, coming from the hoard of Garsk, Człuchów district. Both sides of the new coin of Bolesław the Brave complies with the aforementioned descriptions. Beyond any doubts all the three specimens of the denarius in question come from the same pair of dies. S. Suchodolski presented an analysis of the representation of the obverse in the foregoing work. The interpretation of the inscription is not obvious. S. Suchodolski set forth two possibilities. It was supposed to have the form *Bolizlaus dux*, the name of the ruler having been shortened by the last letter; O is not a letter but a sign between words. The other possibility: the form *Bolizlavo dux*, although grammatically incorrect, is more probable.

The hoard of Garsk was also buried around 1000. It is dated by two denarii of the bishop of Strasbourg — Widerold. The name of Otto III upon it with the emperor's title proves that it was hidden after 996. The hoards of Kalisz and Garsk are the oldest complexes in which Polish coins have been found. Thus perhaps the arrow denarii are the first Polish coins? Such a suggestion has been already made by S. Suchodolski in the said work.